

AZƏRBAYCAN UŞAQ ƏDƏBİYYATINA DƏYƏRLİ TÖHFƏ

Qarşımızda ikicildlik Azərbaycan Uşaq Ədəbiyyatı Antologiyası var. 2016-cı ilin nəşri olan bu dəyərli nümunə bizdən ötrü, uşaq ədəbiyyatının yarıdıcılarından, eləcə də oxuculardan ötrü yeni, maraqlı olan və milli-mənəvi varlığını, özündə ehtiva edən bir bədii topludur. Toplu təsir və təlqin etdiyi yüksək əxlaqi keyfiyyətlərinə, uşaqların təfəkkürünün yetişib formalaşmasında, zənginləşməsində, klassik irsimizin, müasir dövr ədəbi nümunələrin təlqin etdiyi milli-mənəvi dəyərlərlə tərbiyə olunmasında böyük əhəmiyyət kəsb edir. Ədəbiyyatımızın, o cümlədən folklorumuzun, uşaqlar üçün yazılmış əsərlərin hər zaman tədqiqə ehtiyacının olduğu bəllidir. Haqqında bəhs edəcəyimiz kitab da bu baxımdan bizdə böyük maraq doğurdu. Yüksək bədii zövqlə tərtib olunaraq, işıq üzünə çıxmış 2 cildə ibarət Antologiya Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin xüsusi səyi, maddi dəstəyi ilə nəşr olunmuşdur.

Layihənin rəhbəri, tərtibçi və redaktoru Beynəlxalq Andersen Fəxri Diplomunun laureatı, Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının tanınmış nümayəndəsi şair, yazıçı Qəşəm İsabəyli. Onun hər iki cildə yazdığı və biri digərindən fərqli olan Ön sözündə kitabın meydana gəlməsini zəruri edən səbəblər, konkret mətnlərin hansı ardıcılıqla düzülməsi, iş prosesində nəzərə alınan düşünülmüş, vacib nüanslar, onlardan istifadə sahələri qeyd edilmişdir. Q.İsabəyli birinci cildə yaş həddinə uyğun, xronoloji ardıcılığı gözləyərək, mətnləri növ və janrlar üzrə qruplaşdıraraq məzmun və ideyasından doğan başlıqlar altında toplamışdır.

Antologiyada yeniliklə müşayiət olunmuş xüsusiyətlər bizdə böyük maraq doğurdu. Belə ki, burada layihənin rəhbəri, tərtibçi və redaktoru, bütün işlərin yükünü çəkən Qəşəm müəllim uzun axtarışların bəhrəsi kimi, kitaba Güney, Quzey, həm də Qərbi Azərbaycan ədəbiyyatından seçib topladığı nümunələrlə yanaşı, Dərbənd və Gürcüstan azərbaycanlılarının folkloruna da yer vermişdir. Ədalət xatirinə onu deməliyə ki, həqiqətən də, "Azərbaycan kitabçılıq tarixində uşaq ədəbiyyatı nümunələrini özündə əks etdirmək baxımından" ciddi səy, ədəbi axtarışlar və zövq, xüsusi tərtib mədəniyyətində bütün ölçünü, xronoloji ardıcılığın gözlənilməsi, mətnlərin seçimində digər türk xalqlarının ədəbiyyatından da nümunələrin antologiyaya daxil edilməsi baxımından belə bir nəciş işi, təşəbbüsün həyata keçirilməsi ilk və böyük addım kimi qiymətləndirilməlidir.

Bəllidir ki, körpənin canına, qanına keçən ilk maddi nemət ana südüdür. Qulağına çatan, günlə, ayla qəbul edib aldığı, tərbiyələndiyi ilk söz-səs də layladır. Doğma, şirin, könlünü, ruhunu oxşayan, o səslə şirin, bal tək yuxurların içində rahatlıq tapdığı laylalar, oxşamalar... Və nəhayət, getdikcə bapbalaca dünyalarını formalaşdıran, həyata bağlayan anaların oxuduğu şirin nəğmələr. Bu laylalarda ananın balasıyla bağlı istəkləri, arzuları - bütünlükdə gələcəyinə köklənmiş məqsədləri ifadə olunur. Onun addım atan, dil açan gününə qurbanlar deyən analar övladlarının başının üstündə pərvanəyə dolanmaqla bərabər, niyyətlərini də ifadə edirlər. Eləcə də, laylalarda, oxşama və nazlamalarda xalqın milli ruhu, adət-ənənələri, məişəti, həyat təzi yaşayır.

Ana övladının sağlam böyüməsini, ailəsinə, el-obasına, vətəninə gərəkliliyi bir vətəndaş kimi yetişməsinə istəyir. Və laylalarda bunu qəlbindən süzülən rəngarəng, sıra-sıra bənzətmələrlə ifadə edir: **Bağda bülbül oxuyur, Saça sünbül toxuyur. Balamı iyüyürəm, Elə bil gül qoxuyur... Gölü sonalı böyü, Teli xınalı böyü. Xudadan diləyimd, Ata-analı böyü. Lay-lay, çiçəyim lay-lay, Gözəl-göyçəyim lay-lay...**

Laylaların gül ətrilə hər gün bir buğda boyu boy atıb böyüyən körpələr addım atıb yeridikcə, dil açıqca sanamalar, düzgülər eşidir, valideynin səylə həvəslə onları öyrənir, təkrarlayıb, yaddaşa ötürür. Bəs bu sanamalar, düzgülərdə nələr ifadə olunur? Təzəcə dil açan, "ana-ata" kəlməsindən başlamış, tək-tək sözləri şirin-şirin söyləyən körpələrə artıq məntiqli, hikmətli, təbessüm doğuran, xoş əhval yaranan qısa mətləbləri hər biri orijinal olan nəzmlə ifadə edən, körpələrin zehninə inkişafına, düşüncə-

sinin ilkin təməlinə əvəzsiz rola malik olan fikirlər. Bunlarda xalqın həyat tərzinin, yaşayışının xırda elementlərlə güzgüsünü əks etdirən lakonik təsvirlər də təcəssüm olunur. Eləcə də, sadə və yığcam, qafiyəli fikirlərdə kiçik bir mətləbin, hadisənin uşaq təfəkkürünün qəbul edəcəyi bir şəkildə təsviri də ifadə olunur. Bu bənzətməli fikirlər yığcam hecalı sətirlərdə bir-birinin ardınca, sapa düzülüş kimi, bitkin, tez qavranılan, çox zaman da təbessüm doğuran ifadələr uşaqların gözündə-könlündə maraqlı, rəngli bir mənzərə yaradır. Adlı, ünvanlı sanamalar, düzgülər çox sevilen, yaddaşa naxışlanan, xalqın bədii, poetik təfəkküründən gələn fikirlərdir.

Oxucular üçün maraqlı olan və duyğulara, zəhnə güclü təsiretmenin səbəbi budur ki, həmin deyimlər xalqın şirin ləhcəsi, məişətdə işlətdiyi danışıq dilində verilib. Yəni yenidən işləmə, lüzumsuz yerə ədəbi

dil formalarına salmaqdan haqlı olaraq vaz keçərək xalqın ruhu, dilinin şirinliyi, dialekt, şivə qorunub saxlanılmışdır. Kitaba tanış olan, onu vərəqləyən oxucu yəqin ki, "Bacadan baxan", "Usdubdu", "Bunlar nə?", "Barmaqlar", "Parça-parça", "Biri kəhər, biri boz", "Navat xala", "Heyvanların deyişməsi" və "Dolamalar", "Sicilləmə"lər sırasında verilmiş, dili açan, formalaşdıran, bunların da müqabilində xalqın həyat və məişətinin müəyyən tərəflərini sadə və yığcam şəkildə, beyni itiləyən bir formada ifadə edən nümunələrlə ilk dəfə tanış olacaqlar. Eləcə də, tapmacalar, yanılmaclar, atalar sözü, əfsanələr, rəvayətlər... Bunları oxuduqca xalqın zəngin təfəkkürünə, sözünün qüdrətinə, ecazına heyrət etməmək olmur.

Tərtibçinin belə bir məlumat xarakterli fikri birinci cild haqqında bizdə dolğun təsəvvür yaradır: "Bu çoxcildlik barədə danışarkən deməliyə ki, birinci cild bütünlükdə Azərbaycan uşaq folkloru nümunələrindən seçilib, tərtib edilib. Bu işi başa çatdırınca keyli ağız ədəbiyyatı nümunələrini saf-çürük elədik, poetik parçaların bir-birinə zahiri oxşarlığını aradan qaldırmaq üçün onlara məzmunlarından irəli gələn adlar verdik... Təbii ki, ilk bədii sözü analar yaradıb. Bu sözlərin ilki isə beşik nəğmələri - laylalar, oxşamalar, nazlamalardır. Uşaq böyüdükcə, sözü də böyüyüb - birbaşa onun əqlinə, zəkasına sirayət ələyən sözlə tələbat özünü göstərəndə nənə-babalarımız daha düşündürücü vasitələrə əl atıb - tapmacalar düzüb-qoşub..." Bu yığcam, əslində isə görülən böyük işin məzmun və xarakterini açan məlumatdan da kitabın sıradan bir ədəbiyyat nümunəsi olması deyil, görülən iş zərgər dəqiqliyi ilə yanaşılması, mətnlərdə məzmun, ideyanın, ədəbi məntiqin də gözlənilməsi doğrudan da böyük sərişə tələb etmişdir. Bu yükü sevrəkədən, gələcəyimiz olan uşaqlarımızın əsl azərbaycanlı kimi yetişməsində, onun bütün yaş hədlərində öyrənə, mənimsəyə biləcəyindən ötrü belə bir zəhmətə qatlaşan Q.İsabəyli Antologiyanı ədəbi dəyərlər məcmusunda meydana çıxarmağı özünün mənəvi borcu hesab etmişdir.

Bütünlükdə həyat tərzimiz, məişətimizlə, elmimiz, mədəniyyətimiz, ətraf mühitlə bağlı bilgilərə açar olan tapmacaların da kitaba daxil edilməsi təqdirəlayiqdir. **"Evimiz altı bağçalar, Sürməli sandıxçalar. Nənəmin bir donu var, Gah geyər, gah boxçalar"** (Göyqurşağı). **"Dam üstə dana böyür-**

dü, Anam səsinə yüyürdü" (İldırım). Xalq təfəkkürünün yaratdıqlarına heyrət etməyə bilmirsən...

Xalqdan gələn və nəticədə xalqın özünə qaytarılan yanılmaclar, atalar sözü, əfsanələr, rəvayətlər hər biri insanların dünyagörüşünün formalaşmasında, düşüncəsinin yenilənməsində böyük rola malikdir. Özünün mənəvi tutumu, fərdi düşüncəyə, idraka malikliyi, ətraf aləmlə bağlı bilgilərin öyrənilməsi folklorumuzun, ağız ədəbiyyatın mövcudluğundan üzün bəri zaman-zaman xalqın həyatına güclü təsiri ilə yadda qalmışdır. Yanılmaclarla sözün düzgün, yanılmadan tələffüzü ilk baxışda çətin görünə də, onu mənimsəməyə səy etmə də öyrənmək istəyəndə böyük həvəs, inad yaradır. "Mən gedirəm şum toxmaqlamağa. Sən toxmaqlasan da, toxmaqlayacağam, toxmaqlamasan da, toxmaqlayacağam". "Ay qılquyruq qırqovul, gəl bu kola gir, qılquyruq qırqovul". Atalar sözlərinə müraciət edək: "Adamı din-dir, sonra qiymətini ver". "Ağa ilə bostan əkənin, taği çiyində bitər". "Gədədan borc alma, ya toyda istər, ya bayramda". "Yurddan çıxsan da, eldən çıxma."

Atalar sözü bütünlükdə hikmətdi, insanları həyatda qarşılaşdığı müşküllərdən, çətinliklərdən ağılla, təmkinlə çıxarmaqdan ötrü ibrətamizlik nümunəsidir. Atalar sözü ulularımızın yaşadığı minillər boyu sınağından çıxmış, həyatlarının hər üzündə hikmətindən faydalandıqları, özünü doğrultmuş deyimlərdir. Onlardan nə qədər çox bilsək, həyatımızı onlara uyğun nizamlasaq, yəqin ki, çətin anlarımızda heç zaman yolda qalmırıq. Onun bir hikməti də budur ki, insana səbr etməyi, təmkinli olmağı öyrədir. Zənnimizcə, uşaqlara kiçik yaşlarından atalar sözlərini ehtiva etdiyi mənəvi tutumu ilə öyrətmək olduqca faydalı olar.

Qaravəllilərin yaranması, adamların çoxluq təşkil etdiyi, toplaşdığı məclislərdə bir bəməzəliliklə söylənilməsi, eşidənlərdə şuxluq və gülüş yaratması xalqın həyat və məişətində olan hadisələri bir şisirtmə, bəzəmə və inandırıcı olmayan, lakin maraqla qarşılanan hadisələrin düzülüb-qoşulması insanların qadır olduğu düşüncənin, qabiliyyətin təzahürüdür.

Tərtibçi kitabın sonunda uşaqlardan tutmuş böyüklərə qədər, bütün peşə və ixtisas sahiblərinin sevdiyi, döndə-döndə oxuduğu və eşitmək istədiyi nağıllara yer vermişdir. Məlumdur ki, nağılları ifadə etdiyi ideya, məzmun daha böyük mətləbləri ifadə edir. Dili yüyrek olan bu bədii nümunələrdə bəzən böyük bir dövrün özünün çox hadisələri ilə əhatə olunur, oxucunu öz səhrilə təsirində saxlayır. Yaxşıllıqla pisliliyin, xeyirlə şərin bütün rənglərini, tonunu təsvir etməklə insanları düşündürür. Həmişə bu fikirdə olmuşam ki, nağılların bir ucu yalandırsa, o biri ucu gerçəkədən yaranıb. Axı burada insanın istəyi, arzuları, qovuşmağa can atdığı sevgiləri var! Bunlar bütünlükdə insanın yaşadığı həyatın gerçək əksi deyilmi?

Azərbaycan Uşaq Ədəbiyyatı Antologiyasının II cildinə uşaq yazıçılarının əsərləri daxil edilmişdir. Burada da müəllif ənənəvi yoldan imtina edərək topluya uşaqlar üçün bir-iki əsər yazanları deyil, əsl uşaq yazıçılarının əsərlərini salmışdır. Klassik uşaq poeziyasının nümayəndələri Mirzə Kazım Qazi Əskərzadə Mətlədən (1832-1892) başlamış, M.Ə.Sabir, R.Əfəndizadə, A.Səhhet, A.Şaiq, eləcə də müasir dövrün tanınmış uşaq şairlərindən M.Rzaquluzadə, M.Seyidzadə, X.Əlibəyli, T.Elçin, H.Ziya, F.Sadiq, S.Məmmədzadə, T.Mahmud, İ.Tapdıq, bu gün də yazıb-yaradan Z.Xəlil, M.Namaz, R.Yusifoglu, A.Əlizadə, Ə.Əlioğlu, İ.Yusifoglundun uşaqlarımızın tərbiyəsində, dünyagörüşünün formalaşmasında, yetişməsində, həyatı öz rəngində görüb dərk etməsində böyük əhəmiyyət kəsb edən əsərlərindən nümunələrə yer verilmişdir. Biz burada adlarını çəkdiyimiz yazıçıların əsərlərini təhlil-tədqiq etmək fikrində olmadıq. Məqsəd kitabların ümumilikdə əhəmiyyətini diqqətə çatdırmaq idi. Bu gün uşaqların yetişib tərbiyə olunmasında böyük əhəmiyyət kəsb edən 2 cildə nəşr olunmuş Azərbaycan Uşaq Ədəbiyyatı Antologiyası ədəbiyyat tariximizə dəyərli töhfədir.